

Upplysningen och dess rötter

Det här är offlineversionen av *Upplysningen och dess rötter*. Följ länken för att komma åt ytterligare material som övningar, interaktiva element, filmer med mera.

<https://laromedel.ne.se/material/reader/202/8812>

ERIK NYLUND/NE

■ Upplysningen innebar att en tydlig gräns drogs mellan tro och vetande. Forskarna ville förklara världen med hjälp av undersökningar, experiment och vetenskapliga teorier. De ville inte hänvisa till vad en gud bestämt eller ge religiösa förklaringar till varför saker ser ut eller fungerar som de gör.

Under 1600-talet slog naturvetenskapen igenom i Europa. Idealet för en lärd man var inte längre att sitta på sin kammare och enbart tänka. Nej, en forskare måste först ut och skaffa sig egen erfarenhet av verkligheten innan han satte sig ner för att fundera. Naturen började därför undersökas i detalj och man gjorde en mängd upptäckter. Människan började känna att hon själv klarade av att förstå hur världen fungerade och började ifrågasätta att alla svaren stod att finna i Bibeln.

Under 1700-talet ökade denna tilltro till förnuftet. Undersökningar och tankearbete kunde dra fram dittills okända faktaförhållanden i ljuset. Med hjälp av förståndet kunde var och en lära sig hur världen fungerade. Det var början på "upplysningens tidevarv".

Ord och begrepp

Ordlista: Upplysningen och dess rötter

Upplysningen är namnet på en kulturhistorisk strömning som sträcker sig från mitten av 1600-talet till slutet av 1700-talet.

Revolution är en snabb och genomgripande förändring då något nytt skapas.

Teleskop är en stor kikare.

Världsbild kallar man den syn på världen som människan under skilda tider har haft.

Monopol betyder ensamrätt.

Mikroskop är en apparat för att se mycket små saker.

Kemi är vetenskapen om olika ämnens egenskaper, om hur de förenar sig med varandra eller bryts ner och om hur man tar reda på hur de är uppbyggda.

Medicin är detsamma som vetenskapligt grundad läkekonst.

Biologi är läran om de levande organismerna, till exempel djur, växter, svampar och bakterier.

Botanik är den del av biologin som handlar om växter.

Det **feodala** samhället byggde på att kungarna delade ut län till sina krigare.

Demokrati betyder folkmakt eller folkstyre.

Parlament är detsamma som riksdag.

Naturvetenskapens genombrott

Kunskapsrevolutionen

Vi kan ta ett exempel från 1600-talets Venedig. Där levde astronomen **Galileo Galilei** som byggde det första teleskopet. När han riktade det mot himlavalvet tänkte han spontant på Gud. "Jag är fullkomligt överväldigad och frambär till Gud min oändliga tacksamhet för att det behagat honom att låta mig upptäcka så stora och genom alla sekler okända under."

Men samtidigt blev han kyrkans fiende. I sin kikare såg Galileo nämligen att jorden och alla andra planeter kretsade kring solen. Solen och inte jorden var universums medelpunkt. Bibeln och kyrkan hade fel. Gud hade inte byggt universum kring jorden.

"På naturvetenskapens område måste man börja med iakttagelsen och beviset och inte med Bibelns auktoritet. Främst måste man förse sig med fakta", skrev Galileo. Nej, han kunde inte längre tro att Bibeln var skriven av Gud. Den var skriven av människor.

UNIVERSAL HISTORY ARCHIVE/GETTY IMAGES

■ **Galileo Galilei** inför inkvisitionsdomstolen 1633. Han fick ta tillbaka allt han sagt, knäböja och be om förlåtelse.

Kyrkan reagerade häftigt. Vad skulle hända om folk inte litade på Bibeln och om de inte längre trodde på kyrkans män?

Till slut tvingades Galileo att ta tillbaka sina tvivel på Gud och sin kritik av kyrkans kunskapsmonopol. Kyrkklockorna klingade när vetenskapsmannen knäböjde och bad om förlåtelse – troligen efter tortyr med tumskruvar och sträckbänk.

Men enligt legenden mumlade han för sig själv: "Och likväl rör hon sig." Han menade jorden.

Men den vetenskapliga nyfikenheten och utvecklingen gick inte att stoppa. Den tillhörde framtiden. Den skulle förändra människornas världsbild.

Jordnära vetande

Före 1600-talet hade naturvetenskapen främst intresserat sig för rymden. Nu vändes blickarna alltmer mot det jordnära. Den engelske vetenskapsmannen **Isaac Newton** förde samman tidens kunskaper om universum med utforskandet av vår egen planet. Han gjorde den stora upptäckten att jorden har en dragningskraft.

Intresset för små saker underlättades slutligen av **mikroskopet** – den omvända stjärnkikaren. Den ledde till nya rön inom kemi, medicin, botanik och biologi.

ERICH LESSING/IBL

■ **Isaac Newton** var en av de största vetenskapsmännen. Hans insatser förändrade vår bild av världen.

Upplysningen

Under 1700-talet blev allt fler människor övertygade om att det inte var Bibeln utan vetenskapen som bäst visade hur världen fungerade. Dessförinnan hade kyrkan haft ensamrätt på alla förklaringar till tillståndet i världen och dess uppkomst. Genom att öppna ögonen för fakta och vetenskap som tidigare dolts i mörkret skulle nu en ny världsbild komma ut i ljuset. På så sätt skulle människor bli *upplysta*.

Den historiska epok som kallas **upplysningen** har fått sitt namn av att det anses vara den period när tilltron till förnuft och logik växte fram.

AGENT TOP M. DESJARDINS/IBL

■ **Voltaire** var en av upplysningstidens främsta representanter. Han hamnade i fängelse för några alltför satiriska skrifter. Han gick i exil i England.

Det stora uppslagsverket

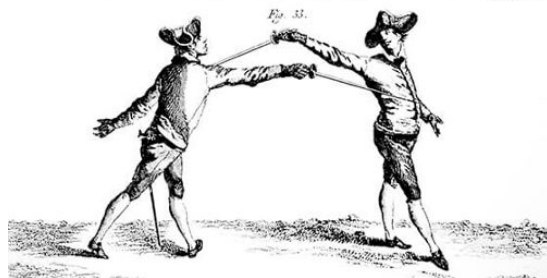
Fransmannen **Denis Diderot** blev berömd för sin tro på upplysningen. År 1751 gav han ut den första delen i ett stort uppslagsverk: *Encyclopédie*. I **Encyklopedin** försökte han samla fakta och kunskap om allt mellan himmel och jord för att på så sätt få folk att förstå att det var med kunskap och flit som man bäst byggde upp ett bättre samhälle.

Diderot fick hjälp av en rad författare och filosofer, bland andra **Montesquieu**, **Voltaire** och **Rousseau**. De var alla starkt kritiska till den rådande samhällsordningen som kallades **feodalism**. De förespråkade maktbalans och **maktfördelning**.

KUNGL. BIBLIOTEKET

■ *Encyklopedins* upphovsman Denis Diderot.

ISTOCK PHOTOS

■ En sida ur det stora uppslagsverket *Encyklopedin* som visar olika fäktningstekniker.

Revolutioner

Maktbalansen i samhället ändrades. Det gamla kunga- och adessamhället föll samman. De gamla makthavarna lämnade inte från sig makten utan kamp. När de gamla maktstrukturerna föll samman uppstod konflikter och till och med revolutioner.

Idéer om jämlikhet och känsla av medlemskap och delaktighet i samhället växte fram i det nya industrisamhället som började ta form. Upplysningsfilosofernas politiska budskap började också göra sig gällande.

När perioden 1750–1945 gått mot sitt slut hade demokrati införts i en stor del av Västeuropas länder och i USA. **Rösträtten** utvidgades steg för steg och det bildades nya politiska partier, till exempel de **socialistiska** som förde arbetarnas talan.

Motstånd mot demokrati och förnyelse

Utvecklingen tog fart på olika sätt i olika länder. På många håll var de gamla makthavarna motståndare till förnyelse och en demokratisk utveckling. I en del länder var folket tvungna att ta till vapen och göra revolution för att tvinga igenom sina krav, till exempel i Frankrike.

Som alltid när det sker stora förändringar, var 1700-talet och 1800-talet en tid då människor både hoppades och kände förtvivlan inför framtiden. Därför uppstod också våldsamer.

I Storbritannien behövdes ingen revolution. I Storbritannien hade den yttersta makten redan under 1700-talet flyttats från kungen till parlamentet. Majoriteten av dess medlemmar var storgodsägare. Parlamentet var alltså inte demokratiskt tillsatt och vanligt folk hade ingen rösträtt.

I början av 1800-talet hade bara ett par procent av Europas befolkning rätt att rösta fram sina länders styrelse.

Sammanfattning

Upplysningen och dess rötter

- Under 1600-talet slog naturvetenskapen igenom i Europa.
- Vetenskapsmännen började ifrågasätta det som stod i Bibeln för att i stället lita på sitt förnuft.
- Perioden från mitten av 1600-talet till slutet av 1700-talet kallas *upplysningen*.
- I Frankrike gavs den stora encyklopedin ut där författarna försökte samla allt mänskligt vetande.
- Tron på förnuft, fakta och kunskap påverkade också tidens politiska tänkare.
- Många länder blev gradvis mer demokratiska medan kungen och adeln fick minskad makt.
- I bland annat Frankrike blev förändringarna våldsamma när det utbröt revolution.

Det här är offlineversionen av *Upplysningen och dess rötter*. Följ länken för att komma åt ytterligare material som övningar, interaktiva element, filmer med mera.

<https://laromedel.ne.se/material/reader/202/8812>